

EMILY GREBLE, *MUSLIMS AND THE MAKING OF MODERN EUROPE*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, OXFORD 2021, STR. 354.

Unazad dvadesetak godina, kao sastavni element akademskih odgovora na izazove nastale 11. septembrom i slijedom događaja koji su nametali nove vrijednosne paradigme i ideološke obrasce u gledanjima na odnose u svijetu i njegov moderni razvoj, više autora se usmjerilo na dekonstrukciju mitova koji čine podlogu isključujućih stavova o muslimanima kao stranom tijelu i latentnoj prijetnji budućnosti Evrope. Popularni mitovi o islamu u Evropi, prema francuskom historičaru i intelektualcu Justinu Vaisseu, zasnivaju se na ukorijenjenim zabludama da, kao prvo, biti musliman konstituirá fiksni identitet, dostatan za punu karakterizaciju osobe, potom, kao drugo, da su muslimani u Evropi, na jedan ili drugi način, stranci i da im je strana i neprihvatljiva „domaća“ evropska kultura, i, kao treće, da muslimani u Evropi sačinjavaju jednu „odvojenú, kohezivnu i ogorčenu skupinu“, kako se to navodi u jednom članku u časopisu *Foreign Affairs* iz 2005. godine. (Justin Vaisse, „Muslims in Europe: A short introduction“, *US – Europe Analysis Series*, Brookings, Sept. 2008). Razobličavati ove mitove je najmanje što jedan odgovoran intelektualac može učiniti u svijetu u kojem bivši i sadašnji konzervativni političari i moćnici, na ovaj ili onaj način, ponavljaju mantru da muslimanima nema mjesta u Evropi, poput Henryja Kissingera koji je povodom 7. oktobra i posljednjih zbivanja u Palestini izjavio da je Njemačka načinila veliku grešku što je dopustila useljavanje u zemlju „toliko ljudi potpuno različite kulture, religije i koncepta“, jer se time stvara „grupni pritisak u državi koja je to dopustila“, odnosno Viktora Orbana koji je prije nekoliko godina izjavio da je izazov u pogledu Bosne i Hercegovine „kako integrirati [u Evropsku uniju] zemlju sa dva miliona muslimana“. Upravo zbog ovih i ovakvih izjava važno je ponavljati da su svi narodi i zajednice u nekoj fazi svoje historije bili migranti i grupe koji su se, sa svojom materijalnom i duhovnom „prtljagom“, naseljavali i integrirali u „domicilne“ socioetničke, političke i kulturalne strukture. Narodi i zajednice „ne padaju s Marsa“ niti stoje u mjestu u doživljaju i manifestiranju njihovih identiteta i stremljenja.

Ovaj prikaz baca svjetlo na doprinos kojeg je na polju razobličavanja gornjih mitova i predrasuda u oblasti historijske nauke ponudila američka historičarka i profesorica na Vanderbilt univerzitetu u SAD Emily Greble. Ona je svojim novim djelom *Muslimani i stvaranje nove Evrope* pokazala da bez analize muslimanske sastavnice ne

može biti valjanog razumijevanja novije evropske historije u totalitetu njenih pojava izraza, a da ta analiza, ako se zbivanja u Evropi unazad 150 godina posmatraju iz muslimanske perspektive, ozbiljno potkopava ukorijenjena pravolinijska gledišta o Evropi kao prostoru slobode, demokratije, sekularizma i jednakosti. Ukazujući na organsko mjesto i aktivno učešće muslimana tokom cijele moderne evropske historije, Emily Greble svojom odvažnom studijom, kako primjećuje Maria Todorova, otvara pitanje „Ko je Evropljanin?“, a istraživanjem južnoslavenskih zemalja do konca četrdesetih godina XX stoljeća umješno prevladava uobičajenu perspektivu gledanja na muslimane iz ugla države, naglašavajući aktivnu ulogu samih muslimana u težnjama da odrede vlastito mjesto u evropskom političkom i građanskom prostoru. (Pogovor Marije Todorove na poleđini knjige). Za razumijevanje njenih stavova i zaključaka od ključne važnosti je prepoznati ovaj „metodološki zaokret“ kojim se autorka pomjera od evropocentrične pozicije moćnog državnog subjekta ka poziciji samih muslimana na koje taj subjekt uglavnom gleda kao na objekt njegovih državotvornih napora. Političari, historičari i drugi utjecajni ljudi i stručnjaci najčešće posmatraju muslimane u Evropi iz perspektive države. Ali, kako ističe Greble, ako bismo stvari gledali iz muslimanske perspektive, „nacija-država kao kategorija počinje postajati malo manje relevantna“ i počinjemo uočavati veze koje protokom vremena nadilaze državne granice i „dovode u pitanje načine na koje razumijemo evropsku historiju kao kohezivnu cjelinu“. Ako krenemo iz perspektive osmanskih muslimana, odnosno načina kako su oni doživjeli rušenje osmanskog svijeta, a onda i njihovo premještanje u druge evropske države, počinjemo uočavati kako stvaranje države i nacije izgleda drukčije iz unutrašnje perspektive, što stavlja pod upitnik različite koncepte, „pa čak i terminologiju koju koristimo“. Obrat u perspektivi stvara podlogu drukčijem posmatranju odnosa Evrope i muslimana – tačnije evropskih subjekata moći i razuđenih zajednica ljudi supsumiranih pod pojmom *muslimani* – s fokusom koji se preusmjerava od zakonodavnih i institucionalnih napora u pravcu muslimanske „prilagodbe i prihvatanja“ evropskih vrijednosti ka iskustvima muslimana koji trpe diskriminaciju i kojima se oduzima pravo da se samostalno odrede spram postimperijalnih evropskih državotvornih projekata i pruže svoj vlastiti doprinos njihovom sadržajnom određenju i oblikovanju.

Ovo neprekinuto zakonsko i građansko marginaliziranje Greble prepoznaje kako u praksama zapadnih zemalja, poput Njemačke i Holandije koje muslimanske migrante iz Turske i Bliskog Istoka tretiraju

kao inferiornu neevropsku radnu snagu, tako i socijalističkih zemalja, poput Jugoslavije i SSSR, gdje je cijena prihvatanja i društvene afirmacije muslimana u okvirima socijalističkog projekta radikalni preustroj islamskih institucija i kulturnih izraza kako bi se uklopili „u socijalističke norme modernosti“. (256) Ovim pristupima su prethodila desetljeća arbitrarne subordinacije muslimanskih zajednica vladajućim strukturama Habsburške monarhije, naročito postosmanskih balkanskih nacionalnih država sa hrišćanskom većinom, koje su tretirale muslimane kao „poseban pravni entitet“, (80) ali bez prava da samostalno definiraju domenu islama, u čestoj napetosti s intencijama izgradnje države-nacije i društva građanske jednakosti. Nakon Prvog svjetskog rata, argumentira Greble, „drugima“ u Kraljevini SHS pod srpskom dominacijom izgradnja nacionalne države nije izgledala kao proces, već kao „bitka koju treba dobiti“. Beogradska vlada je za dvije godine nakon rata povećala svoje trupe u južnim krajevima s manje od 2.000 na više od 20.000 vojnika. (123) Muslimani različitih korijena i jezika smatrani su sumnjivim, neloyalnim i prevrtljivim elementom koji će predstavljati prepreku izgradnji moderne države-nacije. Ljudi koji su radili u državnim aparatima Habsburške monarhije, Bugarske ili Osmanskog carstva, ili bili regrutirani u njihove vojske, suočavali su se sa sistemskom diskriminacijom prilikom zapošljavanja u upravi, školama, sudstvu, željeznicama, najčešće temeljem arbitrarnih stavova o odsustvu *patriotizma*, kojem su novi moćnici davali izrazito (veliko) srpski karakter i smisao. Jugoslavenska kulturna agenda, potcrtava Greble, često je pogrešno shvaćana „kao izrazito srpski brend nacionalizacije“. Srpskim zvaničnicima u Kraljevini SHS nacionalna indoktrinacija je služila „kao neophodna korektivna mjera nakon 400 godina habsburške i osmanske okupacije i ugnjetavanja“. Nedosljedno protezanje načela građanske jednakosti na muslimane imalo je za posljedicu njihovo zbijanje u okvirima „šerijatskog mandata“ i stvaranje sistema u kojem su muslimanski autoriteti, muftije, kadije i drugi vjerski službenici, postali glavni zastupnici prava muslimana u novim državama, umjesto da to čine muslimanski političari i demokratski izabrani zastupnici u lokalnim samoupravama i državnim skuštinama. (79)

Izgradnja islamskih institucija u okvirima nacionalne države nije mogla proći bez dvosmislenosti i ironije. Greble pokazuje kako kreatori evropske politike uokviruju muslimansku političku pripadnost jezikom pravnih normi te razvijaju i insistiraju na islamskim pravnim institucijama unutar svojih država, koje onda koriste da nadziru i kontroliraju muslimane, ali se također i žale da muslimani razumiju pravo i pravne

institucije na način koji je inkompatibilan s evropskim pravnim mišljenjem i strukturama. Postoji paradoks u središtu stvaranja takve pravne manjine, u srcu onoga što će biti muslimanska pravna manjina. Evropske države formuliraju taj koncept kroz međunarodno i domaće pravo, a zatim ga kasnije koriste protiv muslimana. Karakterističan izraz slabosti ovog manjinskog i šerijatskopavnog reguliranja prava muslimana bili su, pored ostalog, planovi o preseljenju muslimana „turske kulture i jezika“ iz Jugoslavije u Tursku za vrijeme režima Milana Stojadinovića, čijoj su se realizaciji isprijebile, ponajprije, finansijske poteškoće i skoro izbijanje Drugog svjetskog rata, a koji su ispunili neizvjesnošću i strahom i ostale – slavenske muslimane u Jugoslaviji, naročito u Sandžaku, da bi se i na njih mogla odnositi odluka o preseljenju.

Uz sve navedeno, stvarna narav i dometi evropske politike prema muslimanima ne mogu se posmatrati izolirano od prijepornog karaktera i smisla pojmova nacionalizacije i sekularizacije koji, prema Greble, nikada nisu bili religijski neutralni i apstrahirani od kršćanskih svjetonazorskih i pravnih tradicija. U prvoj jugoslavenskoj državi, ispod vela inkluzivnog jugoslavenstva stajali su kruti etnički nacionalizam i kristijanizacija. Muslimani su bili obavezni sudjelovati u pravoslavnim praznicima i pohađati škole kontaminirane antimuslimanskim historijskim narativima. Državne vlasti su postavljale učitelje nemuslimane u državne medrese, a ovi su onda koristili svoj položaj da potkopaju islamski karakter škole. Greble navodi primjer: jednog takvog učitelja u Skoplju čuli su kako arapski naziva beskorisnim i mrtvim jezikom. Rasizam je također bio sveprisutan. Tako je jedan službenik u južnim područjima javno rekao: „Interesi države ne dopuštaju umnožavanje muslimanskih porodica u moru muhamedanstva i albanstva.“ Ovi i slični napadi poistovjećivali su muslimane sa strancima (157) i pojačavali percepciju da su muslimani *drugost* koja je inkompatibilna sa evropskim kulturnim vrijednostima i pogledom na život. Čak i u ateističkim projektima socijalističke ere islam je smatran fundamentalno drukčijom vrstom vjere, onom koju treba modificirati i kontrolirati na institucionalnoj i pravnoj razini. (258) Od osamdesetih godina XIX stoljeća do danas, Greble naglašava, ko god bi od muslimana doveo u pitanje arbitrarne evropske norme sekularnosti, odbacio eksterno nametnute političke granice ili predložio alternativne poglede na državu i društvo bio bi označen razbojnikom ili stranim agentom, njegova kultura stavljena u kontekst „sukoba civilizacija“, a njegove ideje kritikovane kao nezapadnjačke i neevropske. (260)

Drugi svjetski rat nije donio nikakve stvarne promjene na polju uvažavanja muslimana kao ravnopravnih građana. Ni u zapadnjačkim,

kapitalističkim, ni u istočnoevropskim, socijalističkim, idejama o Evropi nije bilo mjesta za muslimane i njihovo pravo da pod vlastitim uslovima sudjeluju u definiranju prava, društva i kulture. Ovo je imalo za posljedicu da su muslimani gubili vjeru u projekte izgradnje nacionalne države i proklamirane vrijednosti građanske jednakosti i tražili i priklanjali se alternativnim paradigmama ideološkog i društveno-aktivističkog usmjerenja i djelovanja. Ovo je priklanjanje najčešće izazivalo oštre kritike i osude od strane evropskih političara i intelektualaca koji su u izrazima težnji muslimana za zaštitu vlastitog identiteta i prava vidjeli dodatnu potvrdu njihove tvrdnje o inkompatibilnosti muslimana i njihove religije s evropskim političkim i kulturnim vrijednostima. U ovom kontekstu Greble potcrtava indikativnu realnost na polju društvenih i akademskih inicijativa u pravcu inkluzivnog odnosa prema „evropskim manjinama“ i njihovim identitetima, kulturi i naslijeđu. Dok se u udžbenicima, akademskim programima, naučnim projektima i kulturi sjećanja Jevreji predstavljaju kao integralni dio evropske prošlosti i sadašnjosti – što je nesporno dobro i pohvalno – u isto vrijeme nema spremnosti da se isti pristup primijeni i na muslimane, kojih se nastavlja opisivati kao kolonijalne migrante, izbjeglice i strani element u Evropi.

No, bez obzira koliko se negiralo njihovo mjesto i uloga u evropskoj historiji, muslimani nisu nikakav reliktni neevropske prošlosti već punopravni učesnici evropske historije i političke arene. Emily Greble zaključuje svoje analize sa nizom argumenata u prilog ove svoje tvrdnje:

Već u kasnom 19. stoljeću muslimani su isticali nelegitimnost novih država i licemjerje evropskih sila koje su branile ideje suvereniteta dok su istovremeno dopuštale kršćanskim silama da osvajaju suverene muslimanske zemlje. Dizali su ustanke. Obračali su se stranim konzulatima i tražili zaštitu. Tražili su i izborili su se za ustavne odredbe. Ovladali su novim pravnim kodeksima, kako domaćim tako i međunarodnim, i koristili ih za zalaganje za političku autonomiju i konfesionalni suverenitet. Bili su na političkim funkcijama i pravnim položajima koristeći te pozicije za pregovore. Borili su se s ministarstvima pravosuđa da se osigura mjesto za šerijat u evropskim pravnim strukturama. [...] muslimani su se suprotstavili historijskim narativima koji su Osmanlije predstavljali nazadnima, a muslimane strancima, podsjećajući svoje sunarodnjake da je njihova historija evropska. Ulazili su u strateške saveze s imperijalnim silama kako bi zadobili zaštitu, prava i resurse te aktivno sudjelovali u ideološkim podjelama koje su definirale Evropu sredinom [XX]

stoljeća. Kad političko pregovaranje nije funkcioniralo, razvili su aktivističke organizacije kako bi poremetili postojeće strukture moći. Na pritiske za formiranjem jedinstvene “muslimanske” manjine odgovorili su stvaranjem političkih, vjerskih i ideoloških pokreta koji su zagovarali alternativni politički poredak i drugačije načine uređenja države i društva. Širok raspon muslimanskih pokreta – reformisti, tradicionalisti, revivalisti, naprednjaci, nacionalisti, socijalisti, fašisti i islamisti – svi su se razvili u vezi i kao dio evropskih političkih, ideoloških, društvenih i pravnih transformacija. (262)

Greble donosi uvjerljiva razmatranja kojim dekonstruira savremene mitove o odsustvu muslimana u evropskoj historiji i političkom, kulturnom i intelektualnom naslijeđu, iznoseći, pritom, izrazito kritička gledišta o evropskim subjektima političke moći i njihovim odnosima prema muslimanima i njihovim pravima da ravnopravno sudjeluju u izgradnji države i društva kojim pripadaju. Njene odvažne, upečatljive i provokativne rekonstrukcije i analize potiču na oprez u susretu sa ustaljenim predstavama o Evropi i muslimanima u savremenom dobu, ali i posreduju u suočavanju sa važnim pitanjem – o monolitnosti identiteta, ideoloških paradigmi i političkih projekata u postimperijalnoj Evropi. Koliko su ti identiteti, paradigme i projekti bili odrazi određenih vrijednosnih normi i sadržaja, a koliko, ponajprije, oruđa u funkciji legitimizacije i realizacije interesa lokalnih i nacionalnih struktura moći? Ova pitanja stvaraju kontekst, prema našem sudu, i za drukčije posmatranje položaja i uloge samih muslimana koji se izmještaju iz pozicije pukog objekta koji uglavnom tek reagira na odluke i postupke moćnijih od sebe i lociraju u prostor kritičke analize u smislu njihove suodgovornosti za stanja i prilike u kojim su se nalazili, od slabljenja i raspada Osmanske imperije do savremene geopolitike i rasporeda moći u XXI stoljeću. Ova bi analiza upotpunila naučne uvide i razumijevanje kompleksnih i slojevitih odnosa Evrope i evropskih muslimana, ali i doprinijela jačanju samosvijesti muslimana, odnosno ljudi i građana koje manje ili više osnovano supsumiramo pod tim pojmom, u definiranju i afirmaciji vlastitih prava i interesa kao Evropljana u koegzistenciji i interakciji sa drugim Evropljanima – u zajedništvu sa drugim narodima, religijama, kulturama i svjetonazorima.

Adnan Jahić

adnan.jahic@untz.ba

Univerzitet u Tuzli - Filozofski fakultet